

Жанна Клименко

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕННЯ УЧНІВ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ЯК ВИЯВ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВИБОРУ

Стаття присвячена проблемі формування уявлення учнів про діяльність українських перекладачів як вияв екзистенційного вибору. Розглядаються питання вибору перекладацької діяльності як громадянської позиції, вибору текстів для перекладу, вибору інтерпретаційної настанови, вибору стилю перекладу. Наголошується на тому, що в ході вивчення зарубіжної літератури доцільно навчати учнів аналізу перекладу в контексті біографії і творчості перекладача. Описано види навчальної діяльності, спрямовані на увиразнення здобутків української перекладацької школи.

Ключові слова: вибір, переклад, стиль перекладу, зарубіжна література.

У «Зверненні до читача» перекладачів короля Якова¹ містилися такі слова: «Переклад — це те, що відкриває вікно, щоб впустити світло; те, що розбиває шкаралупу, щоб ми могли з'їсти ядро; те, що відкриває штору, щоб ми могли заглянути у справді священне місце; те, що знімає ляду з криниці, щоб ми могли втамувати спрагу» [8]. Цей вислів яскраво відображає значення художнього перекладу взагалі і українського зокрема. Адже для багатьох вітчизняних читачів переклади часто виконували роль чудодійного напою для спраглих за свободою, а перекладна література — могоутнього джерела збагачення рідної культури.

Питання перекладацького вибору українських митців знайшло відображення у працях М. Стріхи, Р. Зорівчак, Л. Коломієць та багатьох інших перекладознавців. Зокрема ґрунтовного висвітлення воно набуло у книзі М. Стріхи «Український художній переклад: між літературою і націєтворенням» [13]. У центрі уваги автора історія українського художнього перекладу від княжої доби до сучасних часів, історія вибору текстів для перекладів, пошуку цікавих перекладацьких рішень, оригінальних стилів. Значну допомогу вчителю у висвітленні означеного питання надасть посібник В. Бабенко «Художній переклад: історія, теорія, практика. Ч. 1. Українська перекладацька школа», який містить нариси про визначних вітчизняних перекладачів ХХ ст. Матеріали посібника спрямовані насамперед на студентів, однак можуть стати корисними і для старшокласників, які прагнуть осягнути шлях українських перекладачів як вияв екзистенційного вибору [1]. На особливу увагу

заслужує книга О. Куцевол «Будівничі перекладацьких мостів», в якій відомості про життя і творчість перекладачів подано у формі уроків різного типу (проблемна лекція, заочна екскурсія, інтерв'ю, літературна подорож тощо) [6]. Чимало цінного для осмислення проблеми містять рубрики «З перекладацької скриньки» та «Постаті українських перекладачів у художньо-документальних джерелах». Незважаючи на вивчення дослідниками окремих аспектів означеної проблеми, питання формування уявлення учнів про діяльність українських перекладачів як вияв екзистенційного вибору не було предметом спеціального дослідження. Це зумовило актуальність обраної теми та необхідність її опрацювання.

Мета нашої статті — накреслити основні напрями вирішення проблеми, запропонувати методичні рекомендації до роботи словесника.

Історія українського художнього перекладу є велично-трагічною. Більшість вітчизняних перекладачів працювали в жорстких умовах, долаючи численні перешкоди на шляху світової літератури до українського читача. Серед них виділимо ті, котрі найбільше гальмували розвиток українського перекладацтва:

— Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р., які забороняли друкування і видання не лише оригінальних українськомовних текстів, а й переклади цією мовою;

— розправи над українськими перекладачами в 30-х рр. ХХ ст., коли в жорна тоталітарної машини потрапили такі світочі української культури, як М. Вороний, М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, В. Підмогильний та багато інших письменників-перекладачів;

— переслідування майстрів перекладу в II половині ХХ ст., що відбулося на долях Г. Кочура, В. Стуса, М. Лукаша, Д. Паламарчука та багатьох інших.

¹ Під орудою короля Англії і Шотландії Якова I було здійснено англослов'янський переклад Біблії, який визнано класичним релігійним і літературним твором. Робота над перекладом велась з 1604 р., у ній брали участь 54 перекладачі. Біблія короля Якова вийшла в 1611 р.

Знання знаменних фактів історії українського перекладацтва дасть школярам можливість усвідомити, що «для української літератури, виходячи з екстремальних умов її існування за різних політичних режимів, **переклад завжди являв собою щось більше, ніж просто засіб ознайомлення власного громадянства з надбаннями світового письменства**» (виділення наше — Ж.К.) [11, 2]. Він був способом утвердження рідної мови, способом боротьби за українську культуру.

Ключовою у розумінні сутності і значення перекладацької діяльності є категорія вибору. Формуванню уявлення учнів про екзистенційний вибір вітчизняних перекладачів сприятиме висвітлення таких аспектів цієї проблеми:

I. *Вибір перекладацької діяльності як громадянської позиції.*

Для багатьох українських митців перекладання було не просто професійною справою, а мужнім вибором, який вони здійснювали на межі між життям та існуванням. Самим фактом звернення до цього виду діяльності вони робили виклик тоталітарній владі, заявляли про свою громадянську позицію. Переклад творів українською мовою в різні часи був фактом відстоювання повноцінності цієї мови, а поповнення якісними перекладами української перекладної літератури сприяло розширенню її горизонтів, збагаченню новими жанрами, темами, сюжетами, літературною технікою. Через переклади письменники намагались сказати світові те, що влада забороняла їм говорити посередництвом своїх оригінальних творів. Осмислити подвижницьку діяльність українських перекладачів учням допоможе довідка з історії перекладу, підготовлена вчителем або учнями.

Так, при розгляді творчості Шекспіра старшокласникам варто розповісти, що перший повний переклад «Гамлета» українською мовою здійснено М. Старицьким ще у 1882 р. Оцінити непересічне значення цієї праці учні зможуть, володіючи інформацією про тогочасний стан розвитку української мови й культури, а саме відомостями про Емський указ 1876 р., який забороняв переклади українською мовою, про цькування роботи М. Старицького в чорносотенно-шовіністичному «Києвлініні», про майже цілковиту відсутність українсько-англійських словників і брак в українській мові з відомих історичних причин цілого ряду реалій, якими оперують герої Шекспіра [11, 3].

Учнів необхідно інформувати про те, що в історії української культури з'явилось явище, незнайоме сусіднім літературам — «невольничий переклад». Так відома львівська дослідниця Р. Зорівчак зазначає: «Художній переклад став потрібним для усвідомлення нації і ворожим для режиму самим фактом своєї наявності. Він відіграв значну роль в історії національного опору

та національного відродження. Не вивчену ще роль. Одна з його найзворушливіших сторінок — це праця над перекладами в тюрмах і на засланнях» [3].

М. Стріха у зв'язку з цим наводить яскравий факт, що навіть наявність в ув'язненого чужомовної книжки у таборі в сорокові й на початку п'ятдесятих років кваліфікувалася як тяжкий злочин, за який жорстоко карали [13, 14].

Отже, вибір перекладання українською мовою тривалий час був актом відстоювання як української культури і права українців читати світові шедеври рідною мовою, так і вибором свого «Я», своєї національної і громадянської сутності, свого патріотизму, врешті-решт власної свободи.

II. Наступний аспект, на який варто звернути увагу учнів, — *вибір творів для перекладів.*

Як зазначає С. Павличко, «... вибір текстів в українських письменників ніколи не був випадковим. Він завжди відштовхувався від певної мистецької й навіть політичної концепції» [10]. Для багатьох українських тлумачів вибір твору для перекладу був вибором своїх поглядів, переконань, мрій. Часто вони обирали оригінали, у яких звучали проблеми, що на той час гостро відчувало українське суспільство.

Так, розглядаючи в 11 класі п'єсу Б. Брехта «Життя Галілея», варто поставити учням таке запитання: Як ви думаєте, чому саме цей твір німецького драматурга обрав для перекладу В. Стус? У ході бесіди важливо увиразнити паралелі і водночас протилежності між життям італійського вченого та українського правозахисника. Обидва були визначними особистостями, погляди яких значною мірою впливали на дух рідного народу, обом довелося опинитись в досить подібних ситуаціях екзистенційного вибору, з яких кожен по-своєму виходив. Галілей зрікся своїх поглядів, тим самим зрадивши не лише науковий прогрес, а й тих людей, які повірили у високе світло астрономії. В. Стус навпаки — до останнього залишився вірним своїм поглядам, вселяючи й іншим віру у звільнення від пут тоталітаризму власним прикладом стійкості та мужності.

У своїй статті «Про п'єсу Б. Брехта “Життя Галілея”» В. Стус пише: «Галілей — це великий грішник. Саме — грішник. Але — великий. В тому вирі, який він викликав, йому належить роль, більша за нього: в ньому сконцентровані прогресивні тенденції науки, народних мас, що почали тяжіти до нового вчення про універсум. Але в часи найбільшого збурення народних мас Галілей починає вагаться» [14, 34]. Учням можна запропонувати поміркувати над тим, яке особистісне значення для Стуса міг мати образ Галілея.

III. Важливу роль у формуванні уявлення учнів про подвижницьку діяльність видатних українських перекладачів відіграє і звернення їхньої

уваги на вибір інтерпретаційної настанови (позиції) перекладача, перекладацьких рішень.

За визначенням М. Новикової, «перекладацька настанова — це цілісний системний, індивідуально забарвлений підхід до “фактів” першоджерела» [9, 136]. І. Левий наголошує на тому, що на відміну від звичайного читача, який інтуїтивно обирає для себе у творі сильні місця, перекладач найчастіше вибирає інтерпретаційну позицію обдумано, знаючи, що він хоче сказати читачеві своїм перекладом. Учений констатує, що особливо імперативно висловлена позиція перекладачів-марксистів, зацікавлених у пропаганді матеріалістичного світогляду й реалістичного напрямку в літературі [7, 73]. Інтерпретаційна позиція визначається цілим комплексом контекстів: контекст творчості автора оригіналу, контекст творчості перекладача, національний контекст, міжнаціональні перекладацькі контексти [9, 159–179].

Отже, визначальним для методики роботи з перекладом у шкільній або студентській аудиторії є висновок, зроблений М. Новиковою: «Кожний елемент у перекладача-майстра вбудований в інтерпретацію. Пояснити її, відповісти не лише на запитання “як перекладено”, але й “чому перекладено саме так”, — з цього й починається розмова про художність художнього перекладу. А відтак — і про його виховну, духовну, ідейну функцію» [9, 124].

Отже, ефективним видом роботи, який яскраво репрезентує прийом порівняння оригіналу й перекладу, може бути аргументація перекладацьких рішень (учням пропонується поміркувати над запитанням: «Чому саме на такому виборі зупинився перекладач?»).

Звернути увагу школярів на яскраво виражену перекладацьку настанову доцільно вже у 7 класі під час вивчення балади Кіплінга «If». Школярам можна запропонувати замислитися над тим, чому В. Стус змінив назву вірша Р. Кіплінга «If» («Якщо») на «Синові». Осягнути глибину такого рішення, учням допоможе біографічна довідка про долю великого правозахисника. Спираючись на них, вони відзначать, що цей переклад набуває символічного звучання як глибоко вистраждане помислення і до його власного сина, й до всіх тогочасних і майбутніх синів України:

Коли в юрбі шляхетності не губиш,
а будиши з королями — простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти.
Коли ти знаєш ціну щохвилини,
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти єси людина
і землю всю своєю назовеш.

Отже, у ході вивчення перекладних творів доцільно використовувати елементи

біографічного аналізу, тобто розглядати переклад як вияв індивідуальності перекладача, його екзистенційного вибору. Зокрема пропонувати школярам замислюватися над особистісними мотивами вибору твору для перекладу, взаємозв'язками між фактами їх життяпису і конкретними перекладацькими рішеннями.

Така робота допоможе учням усвідомити, що перекладання для багатьох українських митців було «водночас і естетичним, і екзистенційним викликом» [2, 108], який вони кидали тоталітарній владі. Переклади досить часто виконували функцію езопівської мови, посередництвом якої тлумачі намагалися спілкуватися з українським читачем в умовах жорсткої цензури.

IV. Цікаві спостереження учні зможуть зробити, якщо вчитель звертатиме їхню увагу на вибір стилю перекладу.

Сучасними перекладознавцями творча особистість перекладача розглядається як така, що прагне до збереження самобутності першотвору й водночас виявляє власний художній почерк. Неповторність перекладацького стилю — це теж вибір себе, своєї свободи в тлумаченні оригіналу.

Слід урахувати, що тривалий час українська культура знаходилась в умовах колоніального існування чи то під тиском російської імперії, чи за часів радянської влади. На думку української дослідниці Л. Коломієць, у колонізованому світі заохочується уніфікований стиль перекладу, для якого визначальною є тоталітаризуюча нарація. Серед його істотних рис учена виділяє такі: логічна і синтаксична впорядкованість; семантична «прозорість» змісту (уникання семантичної двозначності); суворо обмежений словник (перевага запозиченої й інтернаціональної лексики над питомо національною, мінімум лексичних архаїзмів, авторських неологізмів і слів-реалій) [4, 25].

У колоніальній ситуації абсолютизується «безверсійний» переклад, переслідується ідея існування різних перекладацьких стилів. «Перехід від колонізованого суспільства, у якому переклад мав би бути “стримуючою” силою, до суспільства незалежної держави починається з усвідомлення того, що можливе паралельне функціонування варіантів перекладу як рівноправних і конкуруючих. У постколоніальній ситуації виникають умови для різностильової інтерпретації тексту-джерела, однак формування чогось на зразок “другої традиції” як альтернативної до офіційно пропагованого картинно-народного “гладенького” стилю маскультури відбувається ще в надрах колоніального суспільства: в перекладацьких експериментах з розмовно-діалогічною стихією “дивакуватого” Миколи Лукаша, в елітарному інтелектуалізмі вченого-ерудита Григорія Кочура та ін.» [4, 25].

Отже, перспективним є дослідження відмінностей перекладацьких версій як вияву творчої

індивідуальності тлумача. Аби націлити учнів на таку роботу, можна запропонувати їм вислів М. Стріхи: «Порівняння кількох перекладів одного тексту — завжди вдячне заняття. Хоча нецікаво аналізувати, коли маємо до порівняння версії доброго перекладача і слабкого. А коли йдеться про двох великих перекладачів, то порівняти, як вони по-різному підходили до одного тексту, страшенно цікаво й повчально» [12, 108]. Основним завданням такої роботи має бути розкриття своєрідності творчої манери перекладача, особливостей інтерпретації ним того чи іншого твору. Наприклад, при роботі з поетичними перекладами М. Лукаша важливо наголосити на його тяжінні до народнопісенного стилю, М. Бажана — на вірності поета «образотворчо-скульптурним» пристрастям, Л. Первомайського — на відкритій емоційності, драматичності.

Такий вид роботи, як зіставлення перекладацьких стилів може бути особливо плідним у тих випадках, коли вчитель спиратиметься на знання учнів про особливості творчого методу письменника-перекладача, здобуті старшокласниками під час вивчення української літератури.

Таким чином, завдання сучасного вчителя літератури — допомогти учням усвідомити, що в умовах російської імперії та радянської системи перекладання для багатьох українських митців було виявом їх екзистенційного вибору. Формуванню уявлення учнів про їхню подвижницьку діяльність сприятиме опрацювання таких питань: вибір перекладацької діяльності як громадянської позиції, вибір текстів для перекладу, вибір інтерпретаційної настанови, вибір стилю перекладу.

ДЖЕРЕЛА

1. Бабенко В.М. Художній переклад: історія, теорія, практика. Ч. 1. Українська перекладацька школа / Вікторія Бабенко. — Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. — 325 с.
2. Гаврилів Т. Текст між культурами. Перекладознавчі студії / Тимофій Гаврилів. — К. : Критика, 2005. — 200 с.
3. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник / Роксолана Зорівчак // Літературна Україна. — 2005. — № 1(13 січня). — С. 7.
4. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : Монографія / Лада Коломієць. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. — 522 с.
5. Кочур Г. Феномен Лукаша. До 80-річчя від дня народження М. Лукаша / Григорій Кочур // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 1999. — № 12. — С. 50–51.
6. Куцевол О.М. Будівничі перекладацьких мостів. Кн. 1 : навч. посібник / Ольга Куцевол. — Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2012. — 456 с.
7. Левый И. Искусство перевода / Иржи Левый. — М. : Прогресс, 1974. — 398 с.
8. Мангуэль А. История чтения / Алберто Мангуэль. — Екатеринбург : У-Фактория, 2008. — С. 331.
9. Новикова М. «Прекрасен наш союз». Литература — переводчик — жизнь / Марина Новикова. — К. : Рад. письменник, 1986. — 224 с.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. — К. : Либідь, 1999. — С. 44.
11. Стріха М. Донорська кров мистецтва. Українські перекладачі та зарубіжна література / Максим Стріха // Зарубіжна література в навчальних закладах. — 1997. — № 4. — С. 2–6.
12. Стріха М. Історія й сьогодення українського поетичного перекладу (XII–XX ст.) : Курс лекцій // Записки «Перекладацької майстерні 2000–2001». Т. 2. / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка / Максим Стріха. — Львів : Простір-М, 2002. — 208 с.
13. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / Максим Стріха. — К. : Факт ; Наш час, 2006. — 344 с.
14. Стус В. Про п'єсу Б.Брехта «Життя Галілея» / Василь Стус // Всесвітня література в серед. навч. закл. України. — 1998. — № 12. — С. 32–35.

Стаття посвящена проблемі формування представлення учаснихся о деятельности украинских переводчиков как проявление экзистенциального выбора. Рассматриваются следующие вопросы: выбор переводческой деятельности как гражданской позиции, выбор текстов для перевода, выбор интерпретационной установки, выбор стиля перевода. Подчеркивается, что в ходе изучения зарубежной литературы целесообразно обучать учеников анализу перевода в контексте биографии и творчества переводчика. Описаны виды учебной деятельности, направленные на выразительности достижений украинской переводческой школы.

Ключевые слова: *выбор, перевод, стиль перевода, зарубежная литература.*

The article is devoted to the problem of development of pupils' idea about the Ukrainian translators' activities as a manifestation of the existential choice. It considers the following issues: the choice of translation activity as a civilian position, selection of texts for translation, choice of interpretive setting, the choice of the translation style. It emphasizes that it is reasonable to teach students the analysis of translation in the context of the interpreter's biography and creativity during Foreign Literature studying. It describes the kinds of training activities providing to emphasize the achievements of Ukrainian translation school.

Key words: choice, translation, translation style, Foreign Literature.

УДК 801.732:82–2

Олена Кобзар

МЕТОДОЛОГІЯ МІФОПОЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА ПРИКЛАДІ МІФОЛОГІЧНОЇ ДРАМИ)

У статті розглядається міфопоетичний аналіз як аналітичний метод дослідження художнього твору, котрий дозволяє виявити у тексті міфологічні мотиви, сюжети, образи на різних текстових рівнях та в різних контекстах, визначити їхні функції та вплив на реалізацію авторської ідеї.

Ключові слова: міфопоетика, міфологічний елемент, міфопоетичний аналіз, міфема, міфологема, текстовий рівень, контекст.

Міфопоетичний аналіз художнього твору, не втрачаючи своєї актуальності, залишається популярним та плідним методом літературознавчих досліджень протягом останніх десятиліть. Про міфопоетику як засіб інтерпретації текстів в різний час говорили С. Аверінцев, Р. Барт, Г. Блюменберг, Г. Гокель, Гр. Грабович, Ж. Дюран, О. Забужко, І. Зварич, М. Еліаде, О. Коляда, О. Лосев, Є. Мелитинський, М. та С. Мишаничі, В. Пропп, Л. Скупейко, Н. Ткачик, В. Топоров, О. Фрейденберг та інші. Проте методологія літературознавства потребує більшої кількості ґрунтовних досліджень з теорії та практики міфопоетичного аналізу, отже, **мета** статті — запропонувати одну з можливих методологій системного дослідження міфопоетики художнього твору.

Ми виходимо з того, що міфопоетичний аналіз є одним із аналітичних способів, котрий дозволяє виявити у творі міфологічні мотиви, сюжети, образи, які, завдяки власній ємності та виразності, дають можливість автору надати твору своєрідного й різнопланового змісту. Інтерпретація тексту за його міфологічними мотивами уможливорює розкриття його імпліцитного символічного смислу, полісемантичності та притчовості. **Звідси**, Предметом міфопоетичного дослідження є проблеми міфологічного, символічного, архетипного як «найвищого класу універсальних модусів буття у знаку» (В. Топоров). Художні

тексти можуть виступати в «пасивній» функції джерел, що свідчать про присутність у них цих модусів, або ж в «активній» функції зразків міфотворення, коли вони самі формують і демонструють міфологічне, виводячи його з глибин несвідомого на рівень усвідомлення.

Зазначимо, що письменники по-різному позначають зв'язок із міфом, наприклад через залучення до твору імен міфологічних персонажів (починаючи з його назви) або через посилання на міфологічний контекст. Почасти вони вводять у текст міфологічну деталь (мотив, образ), які містять ключ для розуміння твору, посиляючись на стійкість міфологічного субстрату. Завдання міфопоетичного аналізу — виявити той елемент, що дозволяє вийти на більш широкий контекст, який формує смисл твору, або допомагає його віднайти. Сюжет твору може містити явні ознаки добре відомої міфологічної наративної схеми, або, як художній топос, не мати великого значення у трактуванні твору. Тому для того, щоб надати твору міфологічного виміру, недостатньо використання елементів міфологічного походження, необхідно, щоб текст набував загальнолюдського позачасового значення.

Міфопоетичний метод аналізу художнього твору сприяє глибокому дослідженню його змісту, поясненню мотивації вчинків та поведінки персонажів, відкриває міжкультурні та інтертекстуальні зв'язки.